

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ТРОЇЦЬКО-ІЛЛІНСЬКИЙ МОНАСТІР:
РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ
(друга половина XVII-XVIII ст.)**

Церковна унія 1596 р., як відомо, прискорила процес активізації православ'я, як захисту від наступаючого на українські землі католицизму. На цьому ґрунті виникла велика кількість православних осередків: товариств, братств, монастирів, які за основну мету ставили розповсюдження православної віри серед різних верств населення. Православні монастирі Лівобережної України, чисельність яких збільшилась майже вдвічі, з другої половини XVII ст. в розвитку культури та просвітництва займали окреме місце. До монастирів йшли люди бідні і багаті, князі і селяни, всі ті, хто хотів вчитись, підвищувати свій освітній та духовний рівень. Вплив монастирів на людей, їх внутрішній світ був очевидний, а це в свою чергу зміцнювало роль православ'я в середньовічному суспільстві.

Чернігівські землі на своїй території у XVII–XVIII ст. дали притулок біля півтора десяткам православних обителів. Серед них відомі Єлєцький, Троїцько-Іллінський, П'ятницький у м.Чернігові, Спасо-Преображенський у м. Новгород-Сіверському, Густинський біля м. Прилук та інші.

Чернігівський Іллінський (з другої половини XVII ст. Троїцько-Іллінський монастир) на кінець XVII ст. був не тільки великим власником земель, а й відомим центром культурно-просвітницької діяльності Лівобережжя.

У даній розвідці зроблена спроба аналізу окремих аспектів просвітницької та культурної діяльності відомого далеко за межами Чернігівщини монастиря.

По-перше. Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир як один із осередків книгодрукування на лівобережних українських землях. Засновником друкарні на території монастиря був архієпископ Лазар Баранович (у зв'язку з пожежою у 1678 р. її перенесено з Новгород-Сіверського.) За час від свого заснування до 1771 р. друкарня оприлюднила 59 видань (за даними Філарета (Гумилевського). (1) Друкували в основному православну релігійну літературу. До неї в першу чергу увійшли полемічні та богословські твори чернігівських та київських архієпископів Л.Барановича (1678 р.), І.Галєтовського (1681 р.), Д.Туптала (Ростовського) (1683-1707 рр.), П.Армашевського (1699 р.), І.Максимовича (1703-1708 рр.) церковно-слов'янською, українською, російською, польською та латинською мовами. Друкувались також богослужбові книги: псалтирі (1673, 1763 рр.), часослови (1675, 1713 рр), молитвослови (1692-1713 рр.), служебники (1697-1754 рр.). (2)

Разом з тим чернігівські монастирські друкарі роздруковували учбову

літературу, яка теж мала релігійний зміст. Серед них було: азбука духовна (1781, 1782 pp.), Платонів буквар, буквар з тлумаченнями, грамота, граматики (рік друку невідомий, знайдені по опису 1776 р.) (3) Маловідомим фактом в історії монастирської друкарні було також друкування загально-пізнавальної літератури, яка не відповідала вимогам православної церкви. З цього приводу в 1720 р. Петро I своїм наказом заборонив друкувати світську літературу: "...Государь повелевает церковные книги старого издания печатать, согласив наперед с великороссийскими такими же книгами новой печати и впредь смотреть ему архиепископу Стаховскому, дабы книги были сличаемы одна с другими – книги исторические и политические, вновь приготавливаемые к печати, прислать для цензуры в духовную коллегию или в св.Синод, а без того таких книг не печатать, если такого рода книги и ныне в Ильинском монастыре находятся, то не велеть продавать их" (4)

Друкарня монастиря проіснувала до 1771 р., а потім у зв'язку з відсутністю спеціалістів (частина робітників померла від моривиці, інші розійшлися по різних містах) вимушена була припинити свою діяльність на невизначений час. Відновилося монастирське книгодрукування у 1776 р., при архімандриті Євстафії. За його правління з дозволу св.Синоду друкували лише релігійну літературу для монастирів Чернігівської та Переяславської єпархій. З 1783 по 1784 р. друкарня працювала виключно на потреби Москви. Після закриття монастиря (1786 р.) друкарня ще продовжувала існувати. Остаточні друковані видання перевидавалися на продаж до Києво-Печерської друкарні. З 1800 р. в зв'язку з нестачею коштів діяльність друкарні припиняється. І тільки завдяки старанням та матеріальним внескам архієпископа Віктора Садковського книгодрукування відтворилось і продовжувалось до 1820 р. Своє останнє відродження друкарня розпочинає як єпархіальна. У квітні 1914 р. братство святого князя Михайла (що при Чернігівській духовній семінарії) відновлює діяльність друкарні у Троїцькому Архієрейському Домі.

По-друге. Щодо бібліотеки Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря. Упродовж майже всього часу існування монастиря (II пол. XVII – II пол. XVIII ст.), його служителі збирали бібліотеку, яка пізніше стала належати Архієрейському Дому. Сьогодні, завдяки дослідженням дореволюційних вчених-краєзнавців, ми маємо докладні відомості про цю бібліотеку, де були зібрані як видання власне чернігівських монастирських друкарень, так і друкарень Львова, Москви, Києва та інших міст. У другій половині XVIII ст. бібліотека монастиря нараховувала біля 11 тисяч видань різних часів. З дореволюційних часів збереглося до 1300 томів книг різноманітної тематики. (5) Більша частина монастирської бібліотеки – це видання релігійного, богослужбового змісту XVII-XVIII ст., які на сьогоднішній день мають велику історичну цінність. Серед них такі раритети: Євангеліє московське (роки видання 1644-1688) та львівське (1636, 1670 р.), Апостоли київський (1695 р.), львівський (1696 р.), московський (1719 р.), Псалтирі львівський (1650 р.), київський (1692 р.), Часослови київський (1712 р.), Мінеї, Служебні тріоди

московські (1660 р.) та львівські (1664 р.), твори Іоана Златоуста (1664 р.), Лазара Барановича, Симеона Полоцького (1680 р.), Дмитра Туптала (Ростовського) (1696 р.), букварі (1779 р.) Окрему групу складали рукописи бібліотеки, представлені грамотами київських митрополитів, царськими грамотами 1691, 1693, 1697, 1708, 1709, 1710 рр., грамотами малоросійських гетьманів І.Самойловича, І.Мазепи, П.Полуботка, І.Скоропадського, К.Розумовського. (6) Велика бібліотека монастиря займала значне місце серед монастирських. (7) Книгами бібліотеки користувалися всі, хто мав відношення до монастиря, і не тільки вони: ченці, архімандрити, архієпископи, а також прості люди, хто хотів вчитися грамоті.

По-третє. Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир як один із визначних осередків освіти та науки Лівобережної України. Тривалий час монастир був культурним центром Чернігівської землі. Цьому в значній мірі сприяло те, що в обителі з другої половини XVII ст. і майже все XVIII ст. знаходилося місцеперебування відомих архієпископів Лівобережжя, знаних у країні та поза її межами не тільки як релігійних діячів, але й як представників науки тих часів. Л.Баранович, І.Галятівський, Д.Туптало (Ростовський), Адам Зерникав, І.Максимович ввійшли в історію науки, як вчені-педагоги, енциклопедисти, священнослужителі, які своїми знаннями прославляли українські землі. Їх діяння і твори носили релігійний характер, але незважаючи на це, їх вклад у розвиток науки значний. Глибокі знання з латинської, французької, польської, болгарської та інших мов Європи, філософії, історії музики, літератури дали їм можливість стати перекладачами, авторами багатьох підручників братських, монастирських, церковно-парафіяльних шкіл, колегіумів, семінарій та академій, творів з багатьох галузей наук. Свої думки викладені ними у таких працях: І.Галятівський “Ключ разуманія” (1659 р.), “Алфавит еретиков” (1683 р.), Л.Баранович “Меч духовный” (1666 р.), “О случаях жизни человеческой» (на польській мові, 1678 р.), Д.Туптало “Руно орошенное» (1683 р.), І.Максимович “Феантроп нравоучительный” (1703, 1708 рр.), “Богородице Дево” (1707 р.). Піклуючись про розповсюдження освіти на чернігівських землях, архієпископи монастиря сприяли створенню просвітницьких осередків. Так, у 1689 р. було відкрито слав'яно-латинську школу, а пізніше на її базі у 1700 р. – колегіум (у 1776 р. – перетворений у духовну семінарію.) Цікавим фактом історії освіти на Чернігівщині було у другій половині XVIII ст. розроблення проекту створення університету в Чернігові, який до речі, не реалізовано. Крім того, у другій половині XVII – на початку XVIII ст. у Чернігові успішно діяв культурно-просвітницький гурток, засновником якого був Лазар Баранович.(8)

Отже, розглянувши тільки декілька напрямків культурно-просвітницької діяльності Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря, можна відмітити, що завдяки такому розвитку друкарства, бібліотечної справи, освіти та науки у другій половині XVII-XVIII ст. православна обитель була знана та відома як в межах Російської імперії, так і в країнах Західної Європи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Филарет. Описание Черниговской епархии. Троицкий монастырь // Календарь Черниговской епархии на 1891-1892 г. – С.141-142.
2. Там само. – С.142.
3. Ефимов А. Черниговский Свято Троицко-Ильинский монастырь, ныне Троицкий Архиерейский Дом, его прошлое и современное состояние (1069-1910 гг.) // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям (часть неоф.). – 1910. – №24. – С.839-841.
4. Филарет. Описание Черниговской епархии. Троицкий монастырь // Календарь Черниговской епархии на 1891-1892г. – С.144.
5. Там само. – С.165-180.
6. Там само. – С.179-180.
7. Державний архів Чернігівської області. – Ф.679. – Оп.4. – Спр.315. – Арк.1.
8. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область. – К., 1983. – С.107.